

ЛЕКАРИ НОСИОЦИ КУЛТУРЕ У СРБИЈИ

Љубодраг Поповић

Секција за историју медицине Српског лекарског друштва

Дугогодишњи рад Секције за историју медицине Српског лекарског друштва резултирао је обимном научном продукцијом, која се тиче најразличитијих проблема из историје српске медицине.

О овим проблемима износио је своја сазнања и виђења, у својим радовима, већи број аутора. Но све то није исцрпilo наша сазнања из ове области. Пред нама је још, симболично речено „њива, али до краја, још необрађена“. Једна од бразди у тој њиви је по нашем скромном мишљењу, и бразда названа „здравствена култура и заштита“, и њен до сада у потпуности непознат начин узгајања.

Циљ овог рада је да објасни околности њеног развоја у Кнежевини и Краљевини Србији, до њеног постојања као државе, пре уједињења 1918. год. У разрешавању овог проблема учествовали су како држава, тако и појединци. А они су по природи проблема које су решавали морали бити и сами из струке која се тиме бавила. А то су по образовању којим су располагали могли бити већим делом лекари, доктори медицине или за оно време незаобилазни и магистри хирургије. У овом послу био их је већи број, но ми их не можемо сваког понаособ наводити, него неке, по сачуваним документима, најмаркантније учеснике овог посла.

Но да кренемо отпочетка.

Доношењем хатишерифа 1830. год. којим је била призната аутономија Србије и њено право на самосталну управу, омогућено је и решавање питања санитета као једног заосталог проблема турске вишевековне владавине.

Током тридесетих година она се огледа у организацији првих болница, особито војних. Први прописи у том смислу датирају већ из 1832. год. када је донет „Пропис, касајући се (тичући се) болница: Пожаревачке и Свилаеначке“.

Нормативно покушано је да се ово регулише одредбама „Сретењског устава“ из 1835. год. Но како овај „Устав“ није остао на снази, нису се могле увести у живот ни одредбе, ни закони, који су на основу њега били донети. Зато је санитет као област и даље остао као проблем. Један од највећих проблема био је и недостатак стручног особља које је долазило са стране, из иностранства.

Доношење новог Устава, у историји познатог под именом „Турски устав“, у децембру 1838. год, изазвало је и формирање нове државне организације, које је из темеља пољуљало дотадашњу организацију државе, па у оквиру ње и санитета.

„Устројеније Централнога Правленија Књажества Србског“, односно „Закон о уређењу владе Кнежевине Србије“ од 29. маја 1839. год. предвидело је први пут и формирање Попечитељстава односно Министарстава, са одређеним кругом делатности, појединачно за свако од њих. Међу њима, као једно од њих, било је и Попечитељство внатрених дела, односно Министарство унутрашњих послова, на челу са министром. Уредбом о организацији овог министарства формирано је више одељења, међу којима и „Карантинско са санитетом“. Под његову управу потпала је сва брига о санитарским приликама у Србији.

Нова државна организација прописана Уставом, битно је изменила и дотадашњи апсолутистички начин владавине кнеза Милоша, и он је незадовољан стањем у коме се нашао напустио Србију у лето 1839. год. преневши власт својем старијем сину Милану. Но, он је болестан, и умире неколико недеља после очевог одласка. На његово место дошао је Милошев млађи син, Михаило.

Нови владалац, није желео да влада по прописима новоусвојеног Устава, већ као и његов отац, апсолутистички. То га је довело у сукоб са још раније оформљеном групом Милошевих противника која је „бранила“ Устав, и која је због тог свог става прозвана „уставобранитељи“.

Овакав став довео је 1842. године до отвореног сукоба између Михаила и Уставобранитеља. Михаило је у том сукобу био побеђен, а резултат тога је била промена династије. После Скупштине на Врачару за кнеза је изабран Карађорђевићев син Александар, који је пристао да влада по одредбама Устава.

Решење овог проблема створило је релативно миран период, који су уставобранитељи у року од две године искористили за изградњу своје власти. Тај „мирни“ период уставобранитељске власти, до 1844. године, искоришћен је за доношење бројних закона и уредби, међу којима је свакако најзначајнији „Грађански законик“, издат 1844. Тако се Србија постепено изједначавала са осталим државама Европе и стицала све већи углед на континенту.

И поред свега овог што се у њој догађало, Србија је била интересантна за многе људе изван ње. То се особито односило на лекаре који су у њу могли доћи једино са стране. А најближа земља за то била је Аустрија, па је било најприродније да их је одатле и највише. То се најлакше потврђује и погледом у њихова имена и презимена, страног порекла.

Неки од ових људи су у Србији дуже или краће време. Но неки су остали овде, у Србији, до краја свог живота, ту основали породице, примили српско поданство, постали домаћи, па слободно можемо рећи да њихови потомци, су ту, живе међу нама и данас.

Ови носиоци нове службе, дотада, можемо рећи, у Србији мало познате, која се борила за своје признање, у борби са још преовлађујућим празноверјем, уложили су много труда, да народ у њима види праве пријатеље и почне да усваја њихове препоруке и савете. Њихова победа која је била резултат огромних напора, била је свакако тријумф науке, а свакако и њихов лични тријумф.

Сви они, поред тога што су били добри лекари, били су и веома културни људи, свестрано образовани, и трудили су се да и тај део своје личности пруже у службу народа. Они се с пуним правом могу назвати носиоцима културе, јер су то и својим деловањем доказали.

И ови редови које излажемо су потекли из захвалности према њиховом делу, са дубоким осећањем потребе да оно буде истакнуто и признато.

Из галерије учесника ове делатности ми ћемо овом приликом, поштујући време које нам је на располагању, издвојити само четири јунака наше медицине и културе чије су личности и дело ипак остали недовољно познати нашој јавности.

Један од таквих лекара, свакако најпознатити међу њима био је и др *Стеван Мачај*, изузетна појава и као човек и као лекар.

Дошавши из Будимпеште, овај мађарски племић, свестрано образован, улази у још доста непросвећену средину, оптерећену разним заблудама. Он се стара да их разбије својим неуморним радом и бескрајним стрпљењем.

Живећи далеко од центра збивања, у малим варошима, на периферији Србије, какви су, иако окружне вароши, били Књажевац и Зајечар оног времена, он износи шта би све требало учинити за заштиту здравља људи, да би се избегла непотребна умирања. Радећи на терену, он је велики реалиста, који прати савремену медицину.

У местима у којима је живео, он држи разна предавања којима је циљ подизање општег здравственог просвећивања свог становништва (грађанства и сељаштва). Сем тога, теме његових предавања биле су и из других области, нпр. из пољопривреде, рибарства, и сл.

Све културне акције и патриотске манифестације почињале су његовим предавањима и говорима, а што је имало за резултат ангажовање месног становништва у низу питања. А даљи резултат његовог индивидуалног залагања, у местима службовања, било је његово чланство у културним друштвима. Нека од њих су деловала и под његовим председништвом.

Сем медицине он се бавио и другим наукама: историјом, геологијом, археологијом, нумизматиком... Резултат тог његовог енциклопедијског ангажовања су описи књажевачког и црноречног округа.

У Књажевцу је, обилазећи и проучавајући овај округ, прикупио велику збирку минерала, а резултат рада на остацима историјских споменика и рушевинама градова, какав је нпр. и данашњи локалитет Равне, је велика нумизматичка збирка. Резултати овог рада нису остали скривени од јавности. Они су објављени у раду „Опис књажевачког

округа“, а нумизматичка збирка је поклоњена Народном музеју, док је збирка минерала била поклон српском Геолошком друштву. Сличног садржаја је и „Опис црноморског округа“.

Посебно је интересантна и библиотека коју је поседовао по разноврсношћу свога библиотечног фонда. Својим саставом и уређеношћу она је побудила интересовање и странаца. Тако нпр. путописац Каниц описујући Мачајев стан у Књажевцу, каже: „Ту сам нашао библиотеку, слике и остале ствари које човеку дају духовног подстрека у животу.“

Кад смо већ код књига и библиотека, остали бисмо „грешни“ ако не бисмо рекли макар нешто о једном другом лекару, који као појединац има великих заслуга за развијање свести о књизи и библиотеци у Алексинцу, такође окружној вароши на граници Србије.

То је *Јован Димитријевић*, лекар о чијем раду у Србији је веома мало, или скоро ништа није познато.

Као карантински лекар, Димитријевић се на овом послу нашао јула 1839. год. и задржао до септембра 1843, када је премештен на друго радно место, у Ћуприју. У овом месту ради најпре као лекар тамошње војне болнице, а затим као окружни лекар.

У јесен 1845. год. кнез Александар и митрополит Петар Јовановић, били су у некој врсти инспекције у Ћупријском округу. Тамо су видели и културни и стручни, медицински, рад овог лекара. Октобра те године, он је по њиховој жељи, после утиска који је на њих оставио, премештен у Београд. Но смрт је већ крајем истог месеца окончала његов живот. А имао је свега 35 година.

Тек попис његове заоставштине, сачињен после његове смрти, дао је праву слику о овом човеку. Између осталог, у заоставштини се нашла обимна библиотека, у којој је било књига на разним језицима: немачком, руском, француском, италијанском, грчком, турском и, наравно, српском, а сачињавало ју је по сачињеном попису, 258 књига. Њен значај увећавају и сами наслови – називи и аутори књига.

Ова се библиотека, која је изазвала велико интересовање, на лици-тацији у Београду, одржаној јануара 1846, налазила код Димитријевића и за време његовог боравка у Алексинцу и Ћуприји, као и краткотрајно у Београду, и била доступна свима. А по подацима који постоје, она је била нпр. једина приватна библиотека, не само стручна већ и општа, која је у Алексинцу постојала до 1866. год, када је у њему основана нова, градска библиотека.

И на крају овог данашњег излагања говорићемо о једном, данашњим модерним језиком речено „тиму“ који је био носилац здравствене културе у Србији. Он се састојао, односно њега су чинили: *Илија Гарашанин* као министар Унутрашњих дела, у чији су ресор спадали и санитар и војска оновремене Србије. Ту су били још и лекари: *Јован Стејић* и *Емерих Линденмајер*. Први као шеф целокупног санитета Србије, а други као главни војни лекар њене војске.

Шта су они урадили.

Војска Србије чије је формирање започето 1825. год, је крајем тридесетих и почетком четрдесетих година 19. века у више махова покушавала да за свој састав регулише питање војне болнице. Но та се намера показала неуспешном.

Долазак Илије Гарашанина на чело Министарства унутрашњих дела, и Јована Стејића за начелника Санитета, 1843. године, убрзо је показао своје резултате. Они су уз помоћ и сарадњу главног војног лекара Емериха Линденмајера, успели да крајем те и почетком следеће 1844. године, израде пројект „Устројенија шпитаља централне војске“, који је крајем фебруара те године (по старом), постао Закон.

Овај, данашњим речником речено Закон, којим је формирана „Главна војна болница српске војске“, претеча данашње ВМА, представљала је огроман напредак у дотадашњем уређењу болница и подизање здравствене културе тога времена, на висок ниво. Овога пута, само за ово излагање, пример болесничке собе и оног што се имало налазити у њој. Ту су се морали налазити, по посебном захтеву конструисани метални кревети, по један мали астал (нахтасна) између два кревета, један велики сто, на кога су се стављали лекови спремни за поделу, затим лекарски инструменти, као и „јела при раздавању“. Затим ту су биле „надглавне табле“ (односно температурне листе), посебна собна обућа (папуче), затим и посебне креветне завесе којим ће се болесници при „издисању“ и они лежећи близу врата од ладног ваздуха, или близу гвоздене фуруне, од велике и несносне врућине, заклонити. Сем тога ту су биле „јаке земљане чиније за пљување“ за сваког болесника, а и извори светлости, свеће и лампе.

Све ово је омогућило да се у новом „Закону о устројству војске“, донетом следеће 1845. године, у једном од његових чланова, посебно истакне да „За све војнике при Централном правленију служеће, постан једна военка уређена Болница, где ће се у случају болести војници прихватати и нужним лековима и лекарством снабдевати.“

А као врхунац тога, зграда посебно зидана у ову сврху имала је нпр. парк засађен дрвећем, а у коме ће бити и једна чесма, за оједнеле. А ту су и „ординарци“ чији је посебан задатак хигијена болесника.

Извори и литература

1. Архив Србије, Министарство просвете, 1839–1845
2. Архив Србије, Министарство унутрашњих дела, Санитетско одељење, 1843–1889
3. Архив Србије, Државни Савет, 1843–1846
4. Михајловић В. Из историје санитета у обновљеној Србији од 1804–1860, Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књига CLXXX, одељење медицинских наука, књига 4, Београд, 1951